

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

שבט תשל"א

מחזור כב, קונטרס ג (רי"ג)

העגבנייה

ומה שעוללו לה שמותיה

מאת

ראובן סיוון

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית

ירושלים

שמא גרים

ברכות ז ע"ב

לעולם יבדוק אדם בשמות...

כי לפעמים השם גורם טוב או גורם רע

תנחומא, האזינו, ז

תוכן העניינים

ד	הקדמה
ה	פרק א: אלה תולדות העגבנייה
	פרק ב: למה נקרא שמה עגבנייה, ומה עלתה
ז	לו לשם הזה?
טו	פרק ג: גולה דוחה וארץ-ישראל מקרבת
כח	פרק ד: עגבנית בסיפור על הראב"ע

הקדמה

כשהגעתי בסיפוריי על המלים החדשות הראשונות (מחיי המלים, 'לשוננו לעם' תשכ"ו ואילך) אל פרשת הענבנייה, נתברר לי עד מהרה, שתופעה מיוחדת כאן, הנוגעת בכמה תחומים: בוטאני, ספרותי, חברתי-יהודי ועוד. גועצתי עם עורכי 'לשוננו לעם', והוסכם להרחיב את סיפור הענבנייה מתחום הלשון אל התחומים האחרים, ויצא הקונטרס הזה. במהלך החקירה צריך הייתי לאסוף עדויות בעל-פה מיוצאי ארצות מורה אירופה ומאחרים. סייעו בידי כמה חברים, אף אחדים ממאויני מדורי השבועי שבי לי לשון שבשידורי ישראל וקצת מתלמידיי בשני בתי מדרש למורים בירושלים. הפרופ' ח' בלנק והפרופ' ד' סדן אף הם ליווני בעצה ובהכנה. כולם עדרו עמי בנפש חפצה ובהתענינות מרובה, ואני אסיר תודה להם ורואה במדרש זה פרי עבודה משותפת. יודע אני, שעדיין לא שלמה המלאכה, ומקום הנחתי להרחבת הדברים, להבהרה ולפירוש. הנני מקוה, שמי שיש בידיהם לסייע ייתנו את דעתם ואת ידם לדבר.

פרק א

אלה תולדות העגבנייה

העגבנייה, כבן משפחתה, משפחת הסולניים, תפוח האדמה, מוצאה מאמריקה הדרומית, בחלקה המערבי. במאה השש עשרה הובאה לאירופה, וכאן החלו לטפחה ולהשביחה. תחילה לא גירה פרייה המקומט והמצולק את תאבונם של הבריות. חשדו, שיש בה רעל (ואמנם במשפחה זו יש כמה וכמה צמחים רעליים), והאמינו, שיש בה סגולה לעורר תאוה מינית, כמו לבן משפחתה הדודא (עיין ערך דודאים באנציקלופדיה המקראית וערך דודא, דודאים באנציקלופדיה העברית; ראה את הפרק על הדודאים בספרו של יהודה פליקס: עולם הצמח המקראי, מהדורה שנייה, תשפ"ח, עמ' 192, ולהלן, פרק ג, בעניין זה). לפיכך השתמשו בה בעיקר לנוי ולקישוט. רק במאה הי"ט הגיעו מגדלי הצמח הזה להשבחה ניכרת בצורתו ובטיבו של פרוי. אזובתחילת מאה זו כבר הוכרה העגבנייה כפרי מזין ובעל ערך, פשטה על פני אזורים נרחבים, בעיקר הטרופיים והממוזגים, והריחי חביבה ורצויה כיום לרוב אוכליה.

נראה שבארץ ישראל, בזכות אקלימה הגוון, נפוצה העגבנייה כבר בתחילת המאה התשע-עשרה ואולי עוד לפני כן. ידוע, שבאיטליה נפוץ גידול העגבנייה, אמנם בזנים לא משוכללים, שנים רבות קודם שנפוץ בארצות אירופה האחרות. מאיטליה ודאי הובאה

העגבנייה לארץ. מעיד על כך גם השם הערבי בנדורה, שאינו אלא גלגולו של הפינוי האיטלקי: pomodoro, pomodoro (היינו, תפוח-זהב, ושם זה נתגלגל גם לרוסיה ולארצות אחרות במזרח אירופה). מכל מקום יש בידנו עדות (ראה להלן פרק ג), שפבר בשנות השלושים של המאה שעברה הייתה העגבנייה כאן מאכל חביב ומקובל על הכול.

על תולדותיו של הזן המשוכלל של העגבנייה, המצוי כיום בארץ מספר הסופר והחקלאי שלמה צמח, מראשוני העלייה השנייה, שהכניסו לארץ:

בשנת תרפ"ד נקראתי להקים את תחנת הניסיונות החקלאית של ההנהלה הציונית, שהייתה קודם בתל אביב ואחר כך עברה לרחובות. חיפשנו זן עגבנייה שיתחרה עם הזן הערבי המקומי. לא היה כדאי למשק היהודי לגדל עגבניות. היבולים היו קטנים. ניסינו תחילה זנים שונים ואלה הניבו אמנם פירות יפים יותר, אבל היבול לא היה הרבה יותר גדול משל הערביים. גם ההבשלה הייתה מאוחרת. הבעיה הייתה לקבל יבולים יותר גדולים ולהקדים את העגבניות הערביות בשוק. הפתרון נמצא בזן 'מרמאנד'. זה היה זן עגבנייה אלגירי, שהושבח בצרפת. ניסינוהו קודם בכמה מקומות בארץ: עין חרוד, נהלל, ואחר כך גם ביהודה. עגבנייה זו הבכירה בשלושה שבועות לגבי אחותה הערבייה ונתנה יבול כפול ומשולש לדוגם: 3-4 טונים לעומת 1-1.1. זן זה שליט עד היום הזה בארץ. וכשביקש משה דיין, בהיותו שר החקלאות (תש"ך-תשכ"ד) להמיר זן זה בזן הקרוי 'מונימיקר' לא עלה הדבר בידו, אף כי משרה רמה הייתה על שכמו. זה כוחו של מאכל חביב, שהבריות מורגלים בו.

פרק ב

למה נקרא שמה עגבנייה, ומה עלתה לו לשם הזה

מחדשה של המלה עגבנייה יחיאל מיכל פינס הוא, ככל הנראה. בשנת תרמ"ו נדפס בירושלים תרגומו ל"ספר עבודת האדמה בסוריה בכלל ובארץ ישראל בפרט, מאת ד"ר אנדרלינד, נעתק בבית מערכת 'הצבי' ממה"ע אשר להחברה 'פאליסטינה פערייק'". תרגום זה נתפרסם גם ב'הצבי' תרמ"ו, ובמהדורה חדשה בוורשה בתרנ"א. וזה לשון הקטע על העגבנייה:

27. העגבניות². (בנדארא או טאמאטא בלע"ז) מצויות בכל מקום וביחוד בנינות אחלב, ששם כובשים אותם בעגולים למען יעמדו ימים רבים. פרי זו תחילתה ירוקה וסופה אדומה והיא יפה ונאוה מאד. היא גדלה על גבי קלח שאין גועו מחליף והרבה עגבניות על קלח אחד. לשדה מרובה, והיא חמוץ ועושים

---

1. בשער הספר נדפס בטעות: תרמ"ג, וצ"ל: תרמ"ו. כך מתקנת גם שושנה הלוי בספרה 'הספרים העבריים שנדפסו בירושלים בחמישים השנים הראשונות תר"א-תרנ"א'. ראה שם, ערך 407, עמ' 134. מאמרו של ד"ר ליאו אנדרלינד נדפס בכתב העת Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins משנת 1886, עמ' 1-73. אני מזדה לד"ר משה קטן מבית הספרים הלאומי שהעמידני על טעות הדפוס הנ"ל. זו הביכתני לא מעט.

2. במקור בגרמנית: Der Liebes - oder Paradiesapfel

ממנה חרוסת וגם ממלאים אותה בבשר ואורז ומבשלים אותה ואף גם מבשלים אותה לבדה להשיב נפש עיפים בטעמה החמץ והערב, ואלם לא טוב להרבות באכילה כי גורמת חולי מעים ושלשול דם.

חיוק להנחה, שאכן י"מ פינס חידש מלה זו, מוצאים אנו בהערת חתנו דוד ילין. בסיפור מסעו 'לארץ ירדן' כותב ילין ('מן המודיעים') ב'המליץ' מפ"ט בטבת תר"ס:

"הגן הזה, הוסיף להניד לנו בהורתו באצבעו על שדה מקף גדר קוצים גבוה, הגן הזה הוא נחלת 'הד'ר', בו יטעו רק ירקות המובאים לשוקי ירושלים לפני בוא ירקי יתר הכפרים, ובשנה החולפת הוציאו מהחצילים ומהעגבניות בלבד יותר ממאתים גפוליון! הגן והפועלים המה כמובן אכרים גוצרים."

ובהערה בשולי הרשימה:

עֲבָבִיָּה = *Tomate, Liebesapfel*, ע' במאמר 'עבודת האדמה' מאת הד"ר אנדרלינד המתרגם לעברית מאת הח' הרי"מ פינס, צד 11.

גם ב'ילקוט צמחים', שהוציא ועד הלשון העברית בתר"ץ, הובא ערך זה כלהלן:

Lycopersicon esculentum, Mill Tomato עֲבָבִיָּה
Liebesapfel, Tomate Tomato ПОМИДОР
ובהערה: י.מ. פינס. בערבית בגדורה.

השם עגבנייה נקבע אפוא אגב תרגום השם הגרמני *Liebesapfel* (תפוח אהבה), שהיה רווח באותם הימים לפרי זה. לפי גרסה ראשונה של פינס – עגבניות – יכולה צורת היחיד להיות

עגבנייה או עגבניות. גרסתו של ילין (לעיל): עגבניות, בבית דגושה. כיום מתדיינים לפעמים דוברי עברית, אם לבטא עגבנייה בבית דגושה או רפה. אמנם 'ילקוט הצמחים של ועד הלשון', תרץ, ומילון למונחי המטבח' של ועד הלשון, תרצ"ח, גורסים בית דגושה, אבל המלה באה בבית רפה ב'מילון פול בו לחקלאות' לזגורודסקי, במגדיר לצמחי ארץ-ישראל לאיג, זוהרי ופיינברג, ב'צמחי התרבות של ישראל' לזוהרי ופאהן וב'עולם הצמחים' לזוהרי. בכלל מעדיפה ועדת הדקדוק של האקדמיה ללשון העברית את ריפוי למ'ד השורש במשקל זה, ולפיכך אף בעלון האקדמיה 'למד לשונך' סב: עגבנייה. כך גם בשירו של יהודה קרני על העגבנייה (להלן פרק ג)^{2א}.

ראוי להזכיר סברה, שנתפסו לה כמה בלשנים, ואף מ' קוסובר נגרר לכך. לפי סברה זו הפינזי 'תפוח האהבה' יסודו בטעות. בספרו (שנכתב אנגלית) על 'היסודות הערביים באידית הארץ-ישראלית' פותב קוסובר בערך בנדורה, עמ' 251:

... הטומאטו הובאה מאביסינייה לאיטליה ושם (באיטליה) פינזה pomi dei Mori, כלומר 'תפוחי המורים' (= הפושים). האיטימולוגיה העממית הפכה את pomi ל pomi dei Mori d'amore (תפוחי אהבה), ואחר כך גם ל- pomodoro (תפוח זהב).

לסברה זו אין, כנראה, יסוד. שום מילון איטימולוגי חשוב אינו

2א. על המלים בסיום -יה, כגון מטרייה, שמייה, חזייה חנופיה, ספרייה, שעל תולדותיהן כתבתי ברשימותיי 'מחיי המלים', ראה ההערה בחוברתי 'לשון בתחייתה', עמ' טו.

מרמזו עליה. ד"ר מנחם הרטום וד"ר ליאז' לוי בדקו לבקשתי את הדבר, ודעתם היא, שאין אחיזה לסברה זו. הפינייים 'תפוח האהבה', על שום הסגולה המיוחדת שייחסו לעגבנייה, ו'תפוח זהב' על שום גוה, עתיקים הם יחסית ומצויים בספרות האיטלקית זה מאות בשנים². אין כל סימן לכך, שהעגבניות נקראו על שם ה'מורים'.

שנים רבות, לפחות עד סוף המאה התשע-עשרה, עורר השם עגבנייה התנגדות ביישוב בארץ, מחמת 'אי צניעותו'. קודם פול מחרימו ראש המדברים בתחיית הלשון, אליעזר בן-יהודה, הן בביתו והן בעיתוניו, ואף במילונו הגדול לא נזכרה העגבנייה.

בניהם של אליעזר וחמדה בן-יהודה – אהוד בן-יהודה, דולה ויטמן ועדה ראם – מספרים, שבבית אביהם החרימו את המלה עגבנייה. גם האב וגם האם סבורים היו, שמלה זו 'גסה' היא, והיו מלגלים עליה ומשויים אותה לאחותה לשורש (המחלה) עגבת (מחדש המלה הזאת היה, ככל הנראה, ד"ר א"מ מזיאו). בבית גרסו בדורה, שהיא צורה עברית של השם הערבי בנדורה. "כשאבא לא מצא מלה בעברית, היה נוהג לפנות אל הערבית המדוברת", אומרת מרת עדה ראם, "ומשום כך בחר במלה בנדורה-בדורה".

בבדיחות-מה מסביר הפרופ' י"י ריבלין, מפני מה שלל בן-יהודה את המלה עגבנייה: מחדש ומהפכן זה לא יכול לראות בשוין נפש הצלחתה של מלה 'נועזת' כזאת, שדוקא שמרן כפינס הוא שהמציאה.

פעשרים שנה כמעט שלא הזכירה העיתונות בארץ עגבנייה בשמה זה.

---

2. ראה הערת סיום בסוף פרק ד.

השם הערבי בנדורה, שהיה ידוע לפני תרמ"ו הוסיף לשמש גם
אחר כך:

ב'הצבי' מי"ט אדר תרמ"ה נאמר:

מהמושבה שרונה: גינות בית השלחין נתנו אף המה יכולם
למכביר בקשואים, בבתנאים, בנדורים ובקני הדבש
ובקלחי כרוב...

גם בי"א סיון תרנ"ז נתפרסם ב'הצבי', בתוספת המיוחדת 'האפר
היהודי':

תשובה לה' בן משה.

– ב ד ו ר ה (טומט, Tomato) למען יבשלו מהרה טוב לקטום
את הראשים. הקטימה פועלת עליהם כמו על הענבים.

ובה' בכסליו תרנ"ח פותב דוד יודלביץ ב'הצבי':

והנני לעשות רצון האדון יעקב צוזמר (בגליון הקדם),
ולתרגם לשפה אירופית את המלים שבאו בדברי הפרק
"בהמושבות"...

באשכנזית; בצרפתית

בנדורה Tomato, Liebesapfel (מערבית).

אפילו בשנת תרס"ד פותב זאב יעבץ בירחונגו 'המזרח': (בחוב'
ו', מילקוט התיר, עמ' 378):

והיה להם: הזית הכבוש, הנדורה וכיוצא בהם, עם לחם
ותה, לפת שחרית וערבית.

אימ לונץ גֵּרס עגבניות, בלוח ארץ ישראל לשנת התרניו.
שנה א', ירושלם תרניה, בעמ' 46, בסקירה על פתח תקוה:

הפקידות תזרע מעט ממיני ירקות שונים: לפת, לפת אדום,
גור, צנון, כרוב (בלומען קאהל) תרובתור, קשות, מלפפון,
עגבניות³ (טאמאט), קָצִיל, בערבית בדינג'אן (אייער
פרוכט)...

וב-האכר, העורך אגראנאם מנשה מאיראוויטש בראשון לציון
ואברהם משה לונץ עורך ה'ירושלים' בירושלם, ירושלים, תרניה,
בסקירה על המושבה קאסטיניא מאת מ. מאיראוויטש, בעמ' 7,
גֵּרסים העורכים אגבניות באלף⁴:

ועל חמשה דונאם השניים יזרע ירקות הקיץ, כמו פולים,
מלפפון (אוגערקעם), אבטיחים, אגבניות (טאמאטעס),
חטי תירוס ועוד.

על האסוציאציות, הקשורות במלה עגבנייה (או עגבנית) יש עדויות
גם בספרות היפה. אחר שסיפר א"נ גנסין ב'צללי החיים' (וארשה,
תרס"ד) על ג'ניה העגבנית⁵. פותב מ"י ברדיצ'בסקי בביקורתו,
שנתפרסמה ב'הזמן', וילנה תרס"ה, חוב' ב' עמ' 256:

-
3. אפשר שהכתיב עגבניות, בו"ו אחרי הבי"ת, מושפע
מההברה האשכנזית.
  4. אף כאן אפשר שזוהי טעות גרידא. כתב עת זה יצא באידית
בחלקו הגדול.
  5. אני מודה לידידי מר שלום קרמר, שהפנה את דעתי לכך.

ג'ניה, עלמה משפלת ומבקשת לב אהבה, ואהבה הרבה פעמים בזה אחר זה, ואהבה האחרון דוד, רעתו של הקודם לו, לרנר, ולהקודם יצר, והוא יוצא את העיר, ולפני צאתו הוא בא לרעהו וחברו שם, בשיבת ציון, ומספר לו על אודות אהובתו, והמלה הנפלטת מפיו נוראה: עגבנית... וכאשר שואג האוהב "מה אמרת?" הדלת נפתחה וג'ניה באה החדרה. האוהב הראשון יוצא בחפזת ולג'ניה לא פנה. בחדר דומייה נוראה. ייסורי גיהנום, עגבנות, עגבנות, עוד מצלצלת המלה הזו באויר, זוחלת היא על הקירות, על השולחן...

השם עגבנייה על כל המרומז בו אינו נותן מנוח גם ליחזקאל (שאינו שפוי בדעתו) בסיפור 'שכול וכישלון' לייח ברנר, ידידו של גנסיך:

טומטס... עגבניות... אבל האומנם עגבני, אני, האומנם?
... פוס מים דייה לי... פוס מים בלי חלב... בצל אם יש לכם... זה לא יזיק... אבל עגבניות איני רוצה: איני עגבן... איזו שמות מכוערים לפירות ארץ ישראל ואיטליה... אבל לעגבניות לא נמפרתי... עגבן אינני...
אצל האלמנה באיטליה מת בעלה ונשארו לה שישה ילדים, מלבד הנערה. הנערה אינה נכנסת בחשבון. היא רק הפריעה, היא רק בלבלת, היא זימרה 'חוח', היא עגבה על חמילין, היא הלכה בדרכה – לה תנו עגבניות!
(הסיפור נתפרסם לראשונה בתר"ף. קטע זה מכל כתבי י"ח ברנר בתבנית גדולה בג' חלקים, ח"א, עמ' 402-403).

ותיקי היישוב יודעים לספר על הסופר איז רבינוביץ (אז"ר). שלא שקט ולא נח במלחמתו בשם ה'לא צנע' הזה, עגבנייה-מרגלא

בפיו: אני איני גורס עגבנייה⁶. והצעות מהצעות שונות הצייע: סומקנייה⁷,
אהבנייה⁸, תמה⁹.

כל מה שנאמר בפרק זה מוכיח על הסתייגות מסוימת,
שהסתייגו בארץ, מה שם עגבניה ולא מהעגבנייה עצמה. על
היחס בארץ לפרי העגבנייה, שהיה שונה מהיחס לפרי זה
בגולה, ראה להלן.

---

6. כך מוסר לי הפרופ' ד' סדן.

7. כך מוסר לי מר ח' רוהלד.

8. ההצעה אהבנייה זכורה לרבים. נתפרסמה ברשימה
ב'דבר'. ביקשתיה ולא מצאתיה.

9. כך מעידים מר יצחק שבטיאל ומר מידד שיף ואחרים.
ראה בעניין זה גם בחוברתי 'לשון בתחיתה', עמ' לח.

פרק ג

גולה דוחה, וארץ-ישראל מקרבת

משעלה בידי הגנים, בימי אבותינו ובימינו שלנו, לטפח את העגבייה, ליפותה ולשכללה, יצא שמה בעולם כפרי הראוי למאכל. אלא שכינרים, שתלו בה קודם לכן, ואמונות תפלות, שטפלו עליה, עדיין רישומם היה ניכר. אף מראה החיצוני המהודר, סומק שבה ועסיס שבה, אף הם סייעו להוסיף ולתלות בה, בעגבייה זו, תכונות של מיניות ופריצות. באנגלית המונית, למשל, משתמשים בכינוי tomato לנערה עגבנית.

כיון שהעגבייה בת משפחה היא לדודא, ולבן משפחתה זה אמנם מייחסים תכונות הקשורות במיניות, ביקשתי לברר, אם אמנם יש יסוד לאמונה זו בעגבייה. פניתי אפוא אל מכוון וילקני לחקר החקלאות בשאלה, והרי נוסח תשובתו של ד-ר ר' פרנקל, מנהל האגף לגידולי שדה וכן:

לצערי לא מצאתי כל אסמכתא שהיא, שהייתה מבססת מבחינה מדעית, השפעות 'סקסואליות או מגרות' של צמח או פרי העגבייה. יש על כן להניח, שהאמונה בהשפעות כאלה נובעת מגישה סובייקטיבית, שבפולקלור האינדיאני, ושל הפובשים הספרדים, שאולי סבלו ממחסור בויטמין C עקב נסיעה ארוכה בים ונרפאו על ידי אכילת עגבניות, העשירות בויטמין זה.

בספר, שהוקדש למקס ויינרייך, במלאות לו שבעים שנה, הוצאת מוטון, האג, 1964, מפרסם מרוין הרצוג מאמר (באנגלית) על 'אפיקי הדעיכה של דיאלקטים אידיים'¹. במאמר מטעים הרצוג, שהסתייגויותיהם של בני אירופה מהפרי החדש, העגבנייה, מושפעות מהפולקלור של עמים אלה. הפניניים השונים לפרי זה, כגון תפוח זהב (pomo d'oro), תפוח גן עדן (Paradiesapfel) תפוח האהבה (pomme d'amour), מרמזים על שימושי הנוי, שהשתמשו בה, ועל התכונות המיניות, שייחסו לה.

ההסתייגות הפלילית מהעגבנייה התבטאה בין היהודים, לדעת הרצוג במאמרו זה, בתחום הפולחן. פינה 'תפוח טרפה' ואמרו עליה שיש בה דם. הרצוג מסרטט את מפת מזרח אירופה בתקופת התפשטות העגבנייה ומחלקה לשלושה תחומים, על פי יחסם של היהודים לעגבנייה: תחום, שבו לא הסתייגו מהעגבנייה; תחום, שבו הסתייגו קודם לכן אך חדלו מהסתייג; ותחום, שבו הוסיפו היהודים להסתייג מ'תפוח טרפה' זה. את שינוי היחס לחיוב תולה הרצוג ב'לחצי המודרניזציה ממזרח וממערב'.

קטעי ספרות ועדויות בעל-פה, המובאים בזה, מאמתים את הנחתו של הרצוג לגבי מזרח אירופה. כאן, בארץ, מכל מקום, חיבבו התושבים את העגבנייה, והיא שימשה מאכל עממי ומקובל, ככל הנראה מראשית ימי גידולה כאן. יהודים רבים, שעלו לארץ, חדלו מהסתייגותם מהעגבנייה, לא עקב 'לחצי המודרניזציה ממזרח וממערב', אלא בעצם עלייתם לארץ ופגישתם עם העגבנייה, בדרך רגלם על אדמתה.

---

1. אני מודה לפרופ' ח' בלנק, שהפניני למאמר זה.

בספר 'ישאו הרים שלום', שפרסם א' בר-טורא, מובא מכתבה (שנכתב גרמנית באותיות עבריות) של רבקה סילא, העולה מגרמניה, בשנתה הראשונה לשבתה בארץ (תקצ'ה, 1835), אל בית הזריה. תרגום הקטע הנוגע לעגבניות כך הוא (עורך הספר תרגם את הדברים לסגנון עברי הקרוב ברוחו לסגנון העממי הגרמני של המקור):

בכלל יש הרבה מאוד פירות, טובים מאוד, אך הם די יקרים כמו כל השאר, גם לחם. אך צומת הרבה, שום דבר אינו חסר. בייחוד רוצה אני להזכיר את מה שקוראים 'תפוח גן עדן' וא'. בסביבתנו (בגרמניה. ר"ס) אין יודעים אותו כלל. משתמשים בהן הרבה מאוד, כמו באיטליה, בסאלאט, במרקים, בירקות מבושלים. אפשר להתקין בשישה אופנים – וכל כך טובים! אנו, כל בני הבית, מחבבים אותן מאוד. הן בריאות מאוד, נרשמות על ידי הרופאים אפילו לחולים. מגדלים אותן כאן כמו אצלנו תפוחי אדמה, אך הן יותר ביוקר².

מר בנימין ריבלין מירושלים מעמידנו על קטע בעניין העגבניות בספר 'שלושה עולמות' מאת סבו ר' חיים המבורגר, בחלק שני 'עולמי שלי, קורות חיי בירושלם בין השנים תרכ"ה–תרצ"ב), עמ' פ"ד נאמר (ההשלמות בסוגריים מאת מר ריבלין הן):

1א. ראה לעיל פרק ב', הערה 2.

2. עדות דומה, באידית, שעגבניות (טאמאטיס) מצויות באותה תקופה בארץ ישראל, בגנים מושקים, ואינן מצויות בפולין ובליטה, פרסם מ' קוסובר בספרו (באנגלית) על היסודות הערביים באידית של ארץ-ישראל. ראה שם עמ' 355. העדות לקוחה מהספר 'קורות העתים', שנדפס בוארשה ב-1841. ראה שם עמ' 106.

סיפר לי חותני (הרב אריה מרדכי רבינוביץ ז"ל, עלה מורשה לירושלים בשנת תרל"ד. ראה עליו שם, עמ' ס"ו ואילך), פעם פשהיה בַּרְשָׁה (פנראה בביקור אחרי עלייתו לארץ) ראה בשוק איכריות מזכרות עגבניות, ובפולין נחשבו בימים ההם העגבניות למאכל טרפה, ואמרו שהוא מלא תולעים והם מאכל של "פריצים", נזכר בהעגבניות שבארץ ישראל, רצה לקנותם. נטפל לו יהודי בצעקה: רבי יהודי, מה הוא עושה! עגבניות הם טרפה, ואסור לאכול אותם. השיב לו: אני איני מפולניה, ולא ידעתי. הודה לו על אזהרתו. כשעזבו היהודי וראה שאין איש, קנה את העגבניות והלך לאכסניה שלו וסגר את הפתח ותיקן את העגבניות בחומץ ומלפפונות ובצלים ואכלם לתיאבון.

ב'רשומות' כרך ו', תר"ץ, עמ' 291, מספר מנשה מאירוביץ:

בסקירה הראשונה, ששלחתי לד"ר פינסקר, בשנת 1886... אפשר למצוא הרבה משפחות שאצלן חוץ מעגבניות ואבטיחים לא עולה שום מאכל אחר על שולחן, וזה לפני הקדחת הארורה, בעת המחלה, וגם אחרי כן בזמן "התחלמה"... (המכתב נכתב רוטית, כפי שמתמע).

ב'ביער בחדרה' בתרע"ד, כותב דוד שמעוני:

וְשַׁחֲקָה כָּל הַחֲבוּרָה שִׁישְׁבָה מְסֵבָה בַּמַּעַגַל
 וְאָכְלָה פֶת שַׁחֲרִית: מִי יִתִּים יִרְקִים כְּבוּשִׁים בְּצִיָּרִים,
 מִי בִיָּצָה שְׁלוּקָה וּגְבִינָה, וּמִי עֲגִבְנִיָּה בַּמֶּלַח,
 וְשַׁחֲקָה עֲמָהֶם רַב פִּינְחָס וּזְקֵנוּ שְׁזָרְקָה בּוֹ שִׁבָּה
 גִּפְזוֹר בְּרוּחַ וְהִכְסִיף וְעִינָיו הִבְהִיקוּ בְּחִדּוּהָ... .

ובשעה שרב פינחס (המגלם את דמותו של א"ד גורדון) וחבריו נהנים מפת שחרית של עגבנייה במלח, כיצד רואים הרב מזאויררצ'ה,

נכדו של הרב מצי'חנ"ב, וחבריו את פרי העגבנייה? על כך מספר הרב יהודה אבידע, במאמרו 'עבודה לדורות', שנתפרסם ב'הצופה' מ"ב מנ"א תשט"ז:³.

כיון שנכנס ר' ירמיה, סגר הרבי את הגמרא מבלי להשלים הפסקא שבה עמד. עלינו גזר להמשיך בעצמנו ולבלי להיבטל. את השולחן שלו העתיק לפינה רחוקה, רחצו ידיהם והתחילו בסעודה של כל מיני מעדני מלמדים. כמה מיני לחם, שארית החלה של שבת, פת לבן ופת קיבר, כל מיני גבינה וחלב חמוץ, דג מלוח ומלפפונים (עגבניות לא עלו אז על שולחן יהודי, לא רק מפני שזה היה מאכל 'פריצים', אלא מפני שהיהודים קראו להן – כנראה מפני צבען – "טריפנע עפיל", תפוחי טרפה, וכשאהי מור' נשא את אשתו השנייה, והיא הייתה צעירה, מלומדת, בת גבירים ומודרנית, והנהיגה עגבניות בבית – לעגה עליהם כל המדינה, ועוד כיום אינני אוכל עגבניות לתיאבון).

ר' אפרים דימנטמן בן מחזו לובלין שבמרכז פולין מספר:

עגבניות היו לגבינו 'טרפה'נע עפפעלעך', איסור שבאיסור. מדוע? איני יודע. כך קיבלתי. מובן מאליו, שמרגע בואי לארץ בתרפ"ה שיניתי את טעמי ונעשיתי אוכל עגבניות לתיאבון.

ומספר אהרון בן ברק, איש נהלל⁴, אחד מהשלושה שעלו ממאקרוז, על יד קיוב, בתרס"ח (השניים האחרים: יצחק בן יעקב ז"ל מדעיה ונחום סנה ז"ל מנהלל):

בעיירה מאקארוב הייתה אוכלוסייה יהודית גדולה והייתה

---

3. אני מודה לפרופ' ד' סדן, שהפניי למקום זה.

4. כך מוסר לי שלום יהודאי, איש נהלל.

מפורסמת ברבי ממאקארוב. ידוע לי וזכור לי היטב שכשהיו עוברים על יד חנות שבחלונה או בדוכנה היו עגבניות אדומות לראוה, היו יורקים ואומרים: שקץ תשקצנו, בדרך שהיו נוהגים בראותם בשר חזיר. אני התעפפתי בדרך והגעתי לארץ ישראל כשבועיים אחרי שני חבריי. כשבאו שני חבריי לעבודה והביאו אתם עגבניות, הבטתי עליהם בתימהון וקראתי: "נטרפה דעתכם? פלום אוכלים אתם את הפיגול הזה?" צחקו השניים ואמרו: "תתרגל, פשם שאנחנו התרגלנו." ואמנם התרגלתי.

מספר שמעון אלתר, איש רמת הכובש:

בעיירתי מלאווע, שבפלך ורשה, היה סבי המתנגד מגדל מיני ירקות. הוא היה מבין הראשונים, שהכניס לגינתו גם עגבניות. זה היה בערך בתר"ף. החסידים שבסביבה טענו שעגבניות טרפה הן, משום שהן דם. סבי היה נוהג להביאם אחד אחד אל גינתו ומראה להם, שהעגבניות צומחות הן, ממש פגור, כרוב, וכל ירק אחר. מעט מעט הצליח לשכנע כמה מהם, שהתחילו אמנם לאכול עגבניות אבל רק כתבלין לדג מלוח וכדומה.

מספר שלום קרמר, איש ירושלים, יוצא סאנוק שבגליציה:

סבתי אסרה עליי לאכול עגבניות וטענה שהן בחזקת טרפה. כשהעזתי להביע את פקפוקיי הייתה פותחת את החלון ומראה לי את חלון האיטליו של הגויים שממול ביתנו. שם היו העגבניות מקשטות את קותלי החזיר ונקניקי הטרפה. סבי היה מחייך על תמימותה וודאי שלא סבר כך, אבל בסופו של דבר לא עלתה עגבנייה על שולחנו, שהרי סבתי היא שניהלה את משק הבית.

כל זמן שיצחק קומר ישב בגולה, משך את ידו מאותם תפוחים שוטים, מספר לנו ש"י עגנון ב'תמול שלשום', אבל

משביקש להיות בן ארץ ישראל צריך היה לשנות את טעמו^{4א}.
 ... פרס בעל הבית גיליון של הפועל הצעיר על גבי תיבה
 וקופה, כאדם שפורס מפה על שולחנו, והביט בעיניים יפות
 על יצחק. הוציא לחם וזיתים ועגבניות ואמר, טול ואכול.
 מימיו לא היה יצחק סמוך על שולחן אחרים ומימיו
 לא טעם טעם זיתים ועגבניות, שעדיין לא היה יודע
 שעגבניות מאכל בני אדם, שבעירו קוראים לעגבניות
 תפוחים שוטים, והפיקחים מושכים ידיהם מהן. פתאום נמצא
 יצחק סמוך על שולחן אחרים ועגבניות מונחות לפניו. בא
 הרעב ואמר לו, אכול, בטל פרוסת פת ושניים שלושה זיתים,
 שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ומשך ידו מן העגבניות.
 כיון שטעם מן הזיתים עיקם את פיו. חייך בעל הבית ואמר,
 כשם שעיקמת פניך, מהם היום, כך תשמח עליהם מחר,
 טול עגבנית ואכול. בטל יצחק חתיכה של עגבנית ואכל
 ממנה והניחה, כאדם שאומר, לא ממתקך ולא מחומצך.
 הביט עליו חברו ואמר, אם מבקש אתה להיות בן ארץ
 ישראל אכול מה שאתה מוצא ...

(עמ' 49—50)

לא היו ימים מרובים והגיעו 'ימי רצון' ויצחק נתרצה:
 ... ובכן, אף המאכלים שהיו זרים לו ליצחק תחילה

נעשו ערבים עליו. החצילים המטוגנים בשמן וברוטב של
 עגבניות, וכן שאר מיני תבשילים, שנוהגים בארץ, הרי הם
מאכליו יום יום. ואין צריך לומר זיתים ועגבניות. (עמ' 79)

4א. תלמידתי צביה מריאן העמידתני על קטעים נאים אלה ואני
 מודה לה על כך.

מר יצחק ארד מזדוונסקה-וולה שעל יד לודז' מספר:

זכורני, שבפולין הקונגרסאית, בשנות תרפ"ה-תרפ"ח, ראינו את העגבניות בעציצים שבחלונות הגויים. קראנו לעגבנייה 'בצל טורקי'. אמרו על העגבנייה שהיא פרי מורכב וחששו לאכלה. לאחר זמן נפוצה השמועה בין חסידים, שראו את הרבי מגור אוכל מהן, ואז התחילו לאט לאט לאכלן.

כותב דב סדן בספרו 'ממחוז הילדות' עמ' רפו:

וגידול אחר היה, שאותו אדם גידלו ושנפסל גם לאכילת שהחיינו וגם לשאר אכילות. הכונה לאותו הגידול הנודע בשם פומידורים או טומאטים, ובלשוננו נקרא בשם עגבניות. באמת לא ידענו את שמו, לא בלשונם ולא בלשוננו, ושם אחר ניתן לו – טריפ'ענע עפעלעך, כלומר, תפוחוני טרפה. תפוחונים אלה היו מוטלים, מחייכים בפניהם הצהובים המאדימים והולכים, על אדני חלונותיהם של קצת גויים נכבדים מיושבי כפרנו. ראוי לבדוק, מהיכן נצמחה אותה ודאות, שהייתה בנו ובשאר יושבי גלילותינו, שאותו פרי נחמד הוא מאכל טרפה ואסור בהנאה. על כל פנים, כשעמד הגרעק שלנו וגידל את הפרי הזה ויצא מגנו משובח ומפואר וכל אחיו, שהיו מוטלים לפניו על אדני החלונות, נראו בפניו כננסים – לא היה עלול לחוק את חיבורו המועט לעדה הקטנה של ישראל בכפרנו. בני העדה כאילו רטנו בלבם, על שנצר מגולי פורטוגל, שנתאוה ביותר לחידושים, אין לו עסק אחר בעולמו, אלא ליטול פרי, שהוא טרפה ולהעלותו לגדולה יתרה.

על בחורה שלימדה בחור לאכול עגבנייה מספר מר שמשון
מלצר:

בעירתי טלוסטה שבגליציה היינו קוראים לעגבניות

'משוגענע עפעלעך, או'טריפנע עפעלעך'. הבטנו בעין רעה על משפחה יהודית שהחזיקה בחלון עגבניות ירוקות להבחלה. משפחה זו חשודה הייתה גם על הלעטת אָנזים, דבר שנחשב לאיסור גמור במקומותינו. אכלתי עגבנייה בפעם הראשונה בלבוב בתרפ"ז. הבחורה, שהיא אשתי כיום, היא לימדתי לאכול פרי זה.

ועל בחור שלימד בחורה לאכול עגבנייה מספרת דבורה בארון
בסיפורה 'הגולים', עמ' 109:5

פעם ראה שהיא מביטה בתהייה אל העגבניות, שקנו עם ירקות אחרים, פרי אשר היא, בת העיירה הצפונית, ראתה אותו לראשונה. אז לקח אחת מהן וחתכה על מיצה הדמי באולר, ועד שהיא, מתוך היסוס, טעמה ממנה, העמיד בה את עיניו, מצבע הדגיות אף הן, כחול מול כחול, ושניהם הצטחקו – בפעם הראשונה על רקע השואה שמאחוריתם.

והרי עדות נוספת:

מרת רחל פוזנסקי מספרת משמו של אביה הרב משה רייך על דודתו מרוזואדוב שבגליציה, שהייתה לה חנות מפולת, שנהגו לקנות בה גם גויי הסביבה. כשהגיעו העגבניות למקום קיבלה מלקוחותיה שתילים וגידלה ומכרה עגבניות. לקוחותיה היהודים, שכינו את העגבניות 'טריפ'נע עפעלעך', החרימו את חנותה על כך.

סיפור דומה, על אישה אחרת, מספר שלמה דמשק ב'ידע עם' שבעריכת יום טוב לוינסקי, כרך ד', תשי"ז, עמ' 95–96, מעשה בעגבניות.

5. אני מודה לאחייני עידו בסוק, שהעמידני על כך.

פרלה הגבאית, האם הטובה של דלת העם בעירנתו ניסוויז (בפלך מינסק), שלא החמיצה כל מצוה קטנה וגדולה, שבאה לידה, הייתה מושכת בעול הפרנסה בחנות של מכולת. אולם יצאו לה מוניטין בכל הסביבה בטיגון פירות ובמעשה המרקחת שלה. פרלה הייתה מספקת צנצנות מלאות מרקחת וריבה גם לטירת הנסיך ראדזיוויל, ומוה בעיקר נמצא לחמה ולחם ביתה ודוקא בגורלה של פרלה, הנכאית האדוקה, שהחזיקה בנושנות, עלה להיות הראשונה להכניס לבתי היהודים בניסוויז פרי חדש – את העגבנייה.

זה היה בזמנו 'מאורע מהפכני', שגרם ויכוחים וגם עורר קטרוגן של 'צדקניות'.

זה הדבר: פרלה, שהייתה יוצאת ונכנסת בדירה של הנסיך ראדזיוויל, נתקלה שם בפרי חדש ונפלא, שהיה מונח על אדן החלון במטבח. עתים נגלה עליה 'תפוח' זה כשהוא כולו ירוק חיוורין; עתים כשחציו סומק וחציו ירקרק, ועתים בלבוש ארמון כולו. החלה פרלה להתבונן לנעשה בו וראתה שהוא שקול כנגד כמה תבשילים ונאכל חי ומבושל, התחילה הוקרת ודורשת לטיבו של פרי זה. ראש העגבים שבטירה הוליך אותה אל ערוגות הגינה והראה לה כיצד זורעים וכיצד מגדלים את העגבניות, 'פומידורי' בלשונם. שאלה פרלה את הגנן: "הגד נא לי, רחימאי, הכי ידוע לך אם כשר הוא פרי זה ומותר לאכילה אף ל'משלנו'?"

סיפר לה הגנן ואישר בהן צדקו, כי בורשה, בבריסק, ואף במחוז פינסק רבים הם היהודים הזורעים ומגדלים את העגבניות, והן עולות על שולחנם כתפוחי אדמה ממש. נתן לה הגנן שלוש עגבניות. הביאה אותן פרלה הביתה, שטפה אחת מהן במים, חתכה לשניים, בירכה 'בורא פרי האדמה' ו'שהחינו', טעמה ואמרה לבנותיה: "הרי זה מחיה נפשות!" עמדה וכיבדה את בני ביתה בפרי החדש וטעם אף לחכם.

לא עברו ימים מרובים ופרלה החלה להביא עמה מן הטירה פרי חדש זה ולמכור אותו ללקוחותיה, מבנות העשירים.

יצא הקול בעיר, כי פרלה הגבאית מאכילה את היהודים פירות שהיא מביאה מן הטירה, אשר לא ידעום ולא טעמום אבותינו. החליטו הנשים התמימות והמתחסדות פה אחד, כי פרי זה טרפה הוא, מאכל גויים, והריהו בבל יראה ובבל יימצא בבית יהודי.

ופעם שבה פרלה מן הטירה וסל קטן עם עגבניות על שכמה. בדרכה לביתה היה עליה לעבור על יד בית מלונן של נחמן קליאצקין, שנמצא בקרן הרחוב הראשי בעיירה – 'רחוב הדואר'. ישבה אז על הגוזוטרס אמו הזקנה של נחמן, איטה-מלכה שמה, אישה נכבדה, חסודה ומלומדת, שהייתה ה'מגדת' בעזרת הנשים בבית הפנסת של השוק. משראתה את פרלה באה ונשאת את סל העגבניות ירקה ואמרה: "שקץ תשקצנו כי חרם הוא" ואל פרלה קראה ואמרה: "מהרי נא, פרלה יקירתי, וכסי במטפחתך את פרי הטרפה, שאת נושאת לבל תראינה עיני בן, וסורי נא הנה לרגעים ואדבר אלייך". פתחה איטה-מלכה ואמרה:

"תמהתני עלייך. הלא אישה פשרה וצנועה את, שעיסקך במצוות ובמעשים טובים, ומה ראית להאכיל בטרפה זו את עצמך ואת בני ביתך, ואף להחטיא נשי עירנו!!"

לא הזעילו לפרלה טענותיה והסברותיה, שחקרה היטב את הגון, שהוא ישר לב ועדותו פשרה, ושהוא הגיד לה בהן צדקו שה'פומידורים' מאכל פשר הם כתפוחי האדמה. איטה-מלכה לא קיבלה את דבריה. הבטיחה לה פרלה שלא תוסיף עוד למכור את העגבניות עד שהרב ונכבדי העדה יחקרו היטב את העניין.

וכך היה: נכבדי העדה מבין הסוחרים הנוסעים לרגל מסחרם לורשה, למחוז בריסק ופינסק, חקרו ודרשו בדבר

חקור היטב והעידו לפני הרב, שהעגבניות מאכל כשר הן. מאז
הותרו העגבניות ליהודי ניסוויזש.

על עוד אישה כזאת מספר מר דוד שכנאי, יליד העיר טוטשין
שבאוקראינה:

לפי זיכרוני מהשנים תר"ף-תרפ"ג, הייתה העגבנייה בעינינו,
הצעירים, משהו לא מוסרי. על אישה אחת שהתחילה לגדל
עגבניות הביטו בעין רעה. זה היה דבר מאוס. לגלגו על
העגבנייה כאילו הייתה דבר שבמין, משהו לא צנוע, הפך
מצנוע. אחר כך התחילו לאכלה בהיסוס, רק כתבלין.

ואברהם שלונסקי (ב'אורלוגין', במה לדברי ספרות שבעריכתו,
בכרך 1954, בעמ' 399-401) המספר 'צורך זכרונות' על התהוותה
של התרבות העברית בימי העלייה השלישית, בתחומי התיאטרון,
הספרות, השירה והמוסיקה, מסיים את דבריו כך:

לימים, כשהחריפו המושגים, והפגנות נתבשרו, ניסחתי מהלך
זה בשם 'תרבות מתקדמת'. בימים ההם הייתה הנוסחה
רומנטית יותר: "מעגבנייה עד סימפונייה".

שירו של יהודה קרני, עגבנייה, מבטא היטב את חדותם של בני
העלייה השלישית בפגישתם עם העגבנייה, הפרי שהיה כל
כך חשוד בעיניהם בגולה. להלן נוסח השיר, המושר בפי כול
במנינתו של יואל אנגל. השיר נדפס כך בספר 'בשערייך, מולדת'
פיוטים מאת יהודה קרני. (164 מפיוטיי, שנכתבו בארץ בתקופת
תרפ"ב-תרצ"ה).

כָּף, כָּף, כָּף
בִּימֵי הָעֲלִיָּה
תוֹשֵׁר בְּכָל מַטְבַּח
שִׁירַת עֲגֻבְיָה.

הִי, הִי, הִי
אַרְצֵנוּ עֲנִיָּה;
זְמֵרִי, גִּשְׁמַת כָּל חַי,
שִׁירַת עֲגֻבְיָה.

עֲגֻבְיָה, עֲגֻבְיָה... ..

הִי, הִי, הִי
אַרְצֵנוּ עֲנִיָּה;
כִּכְר שְׂרֵנוּ עַד בְּלֵי דֵי
שִׁירַת עֲגֻבְיָה.

עֲגֻבְיָה, עֲגֻבְיָה... ..

עֲגֻבְיָה, עֲגֻבְיָה,
תְּמוּל אֶף בְּאֵנוּ בְּאַנְיָה
וּכְכַר הַצִּצְתָּ מַחְמִיצָה,
מִסְלֵט וּמְקַצִּיצָה;
גִּילָה, רִנָּה, חֲדוּה, דִּיצָה -
כִּי הַצִּצְתָּ מַחְמִיצָה.

רַק, רַק, רַק,

רַק, עֲגֻבְיָה,

מִמוֹשֵׁב בְּנֵי בְּרַק

אוֹ מְדֻנְיָה.

עֲגֻבְיָה, עֲגֻבְיָה... ..

פרק ד

עגבנית בסיפור על הראב"ע

בשנת תש"ד פרסם נ' סלושץ ב'סיני' (פרך טו, עמ' מב-מג) את סיפור 'הראב"ע ובן הטפסר', שקיבל מר' יצחק קטן מתונס. נ' בן מנחם פרסם סיפור זה שוב בספר 'מנחה ליהודה' (זלוטניק), תשי"ז, עמ' 150-152.

והרי נוסח הסיפור על פי 'סיני' (לא שונתה הלשון. הכתיב והפיסוק-כבחזרת זו. ניקוד החרוז כפי שמצאנו ב'סיני'):

הראב"ע ובן הטפסר*

זה מצאתי והעתקתי מכתב מר זקני ז"ל, ששמע אותו מפ"י אביו זצוק"ל. הצעיר יוסף זרקא שליט"א. מעשה בהראב"ע ז"ל, שנודמן פעם אחת לסעודה אצל טפסר באחת מערי אפריקיה. בתוך הסעודה הביאו שני מיני תבשילי בשר ברטבים שונים ערבים לחך. והטפסר ההוא היה לו בן יחיד מפונק מאוד וחכם בעיניו ובעיני אביו, וישב עמם על השולחן, וכשראה ששני התבשילים טעמו מאוד להראב"ע, שאכלם בתאוה, רצה להתל בו ושאל אותו בעזות פנים אם היה יודע ערכי תבלי התבשילים והרכבתם כמו ששמע עליו, שהיה יודע ערכי המלים וצירופן. אמר לו הן. אמר לו: אם כן תאמר לי, רבי, איך תנעם יותר הטבת התבלין של שני המטעמים שאכלת?

---

* סיפור זה מסר לי ר' יצחק קטן מתונס.

השיב לו הראב"ע בלעג: הנני רואה, שאתה פיקח גדול, הלא תדרוש ותחקור גם בדברים מועטים. ובכן הריני משיב בזה על שאלתך ואז תבין ותשכיל. ובאמרו זה הוציא הראב"ע מפי" סו קולמוסו וחתרכת נייר וכתב בה החרוזים האלה ושם אותם בפני הבחור:

אֶת טַעֲמָהּ שׁוּם	וְאַרְחָתָךְ אֲמָה דָן
אִם עֲנֻבְנִית שׁוּם	וְאִם בְּצַל עֲדָן.

הבחור לקח את הנייר ועשה עצמו כאילו קראו ובפיו מעט צחוק כאילו הבינו אבל לא כלום. וכשיצא הראב"ע הודה בן הטפסר לאביו, שלא הבין אפילו מלה אחת. אח"כ לקח אביו את הנייר והלך לו אצל רב העיר ושאל ממנו פירושו. ורב העיר קרא ושנה ושילש את הכתב ואמר, שמשורה השנייה יובן כי זאת היא תשובה על איזו שאלה וע"פ אם ידע את השאלה אפשר לו ליתן פתרון התשובה. הטפסר סיפר לרב את המאורע, ואחר עינן גדול פירש הרב כך: קודם שתצוה על טבחך להכין להכין לך איזה תבשיל לארוחתך תעריך ותרגיש מה יטעם יותר לחפך. ובענין הרוטב ותיבול שני התבשילין שאכלתי בפרט, הרי לך כלל: אם עיקר הרוטב יהיה מענבנית, והוא פרי ירקות האדום הידוע, ערבבהו בשום, ואם עיקר התיבול יהיה בצל, תוסיף עליו עדן (בקמץ) והוא מין עשב הנקרא בל' חז"ל פטרסולין או כרפס של גהרות ובערבי בקדונס. הטפסר יצא שמח מלפני רב העיר / והלך וסיפר לבנו את הפירוש הזה. רב העיר לא נחה דעתו בזה ונשאר תמוה איך אדם גדול כהראב"ע ישים לבו לדברי הבאי כאלה, דברי מאכלות ועי" רובי תבלין, ונגמר בדעתו שבודאי יש פאן איזו חידה וצריך לחלות פני הראב"ע עצמו ולשמוע ממנו פתרונו. כשנכנס רב העיר אצל הראב"ע והגיד לו את העניין צחק הראב"ע ואמר, שהפירוש שנתן רב העיר לטפסר הוא נכון לפי פשט המלים,

אבל בנסתר יש פה תוכחת מוסר לבן הכסיל של הטפסר וראוי לפרש גם כך: צריך אתה להעריך את טעמך, כלומר לשקול בשכלך, מה אתה מבקש להשיג בחיך, ואחר כך תדון בעצמך על הארחה (ברי"ש שוא במקום קבוץ), כלומר, הדרך אשר תחפוץ במנהגך. אם תבחר בעגבנית (בנו"ן דגושה במקום רפויה ע"מ: קדורנית, אחורנית), כלומר, אם תרדוף אחרי העגבנות ותאות הנפש וכדומה, אך התאבל ושום על אחרייתך (כמו שומו שמים) כי אז תהיה משתומם ומתחרט על רוע מעשיך. אבל אם תדרוך בצל דרכך (כמו שאמרו ז"ל: אכול בצל ושב בצל) ותתנהג בצניעותך או תתענג על טוב מפעליך ותהא עדין ושלו כל ימי חיך.

מיד שלח רב העיר לטפסר והגיד לו את הביאור הזה של הראב"ע עצמו, ומהיום שהוא והלאה התהלך הבחור בן הטפסר בדרך ישרה והתנהג במצוות ומעשים טובים וכיבד תורה ולומדיה. וכשגדל נתמנה לראש הקהילה והיה נכבד בעיני העם.

סיפור זה, שעגבנית משורבבת בו, מעורר שאלות רבות. ודאי שמעשה על הראב"ע אינו חייב כלל להיכתב בדורו (ר' אברהם אבן עזרא חי 1089-1164). אדרבה, הדעת נותנת שנכתב אחרי מותו, אולי גם כמה מאות שנים אחר כך. לפי ההכרזה שבראש הסיפור, הרי הצעיר יוסף זרקא הוא שילשו של מספר הסיפור, וזה, האב השילש, ודאי חי לפני שפינס המציא את המלה עגבנייה או עגבנית ל'פרי ירקות האדום הידוע'. אמנם ידוע, שבאיטליה, ואולי גם בצפון אפריקה, הקדימו להשתמש בעגבניות כתבלינים, ואין זה בגדר מופרך, שבמאה ה-18 ואפילו ה-17 (ואולי כבר ב-16) השתמשו בעגבניות בבישול. אבל מאין המלה עגבנית? הרי

מלה עברית זו מאוחרת היא, ואין כל מקור ספרותי ידוע לנו, שירמוז על מלה זו לפני תרגום 'עבודת האדמה' בידי פיינס. כלאם אפשר להעלות על הדעת, ששני מתרגמים תרגמו בסגנון אחד? הפיני 'תפוח האהבה' לענגבייה נפוץ היה דוקא בזמנים קודמים, בלשונות אירופה: איטלקית, צרפתית, גרמנית, אנגלית... האפשר שאותו משורר, שביקש לחקות את הראב"ע, תרגם אף הוא, כפיינס, שחי הרבה שנים אחריו, את הפיני האיטלקי או הצרפתי לפרי הירק הזה—ענגביה? זוהי אפשרות רחוקה, אך לא בלתי סבירה. ודאי, הדבר מצריך בדיקה. ביקשנו את כתב היד של סיפור זה בארכיונו של סלושץ ב'עונים', ולא מצאנוהו. מומחים לסגנון ולגלגולי נוסח, שנועצנו בהם, טוענים שכל הסיפור הזה מאוחר הוא מאוד ו'עושה רושם של זיוף'. טוענים הם, שכשערך סלושץ את מסעיו בצפון אפריקה (בעשור הראשון של מאה זו) כבר הייתה המלה ענגבייה או ענגבית ידועה היטב. אם כן אפשר שאותו מחבר, שכתב מה שכתב על הראב"ע, לא חש כלל באנאכרוניזם שהוא מכניס, הן בהשתמשו במלה זו והן בדברו על 'פרי ירקות', שלא היה מצוי כלל באירופה בימי הראב"ע. אפשר, אבל מוקשה. העניין עשוי להתבהר, אם ימצא כתב היד של סיפור זה, או אם יתברר מי הוא 'ר' יצחק קטן מתגנס', או הצעיר יוסף זרקא. משפחת זרקא משפחה ענפה וגדולה היא, טוענים דורשי רשומות. לפי שעה הדבר בגדר חידה הוא, חידה קטנה בתולדות המלים החדשות בעברית.

ה ע ר ת ס י ו ם

עם השלמת סידורה בדפוס של חוברת זו, הגיעתני תשובתו של פרופ' קוראדו גראססו, Corado Grasso, מנהל Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano במילאנו, ואני מודה לו על כך מקרב לב.

שאלתיו מאימתי פונתה הענבנייה באיטליה 'תפוח אהבה', בספרות או בדיאלקטים.

הפרופ' גראססו משיב, שכינויי הענבנייה, pomo d'amore (תפוח אהבה) ו-pomodoro (תפוח זהב) מצויים בספרות באיטליה מאז הכנסת צמח זה לאירופה, כלומר מהמאה השש-עשרה. בדיאלקטים מצוי הכינוי 'תפוח זהב' בכל איטליה, ואולם בסיציליה מצוי, בצדו של כינוי זה, גם הכינוי 'תפוח אהבה', בצורות כגון: pumaramur, puamur, pummramur, pumadamur, pum-damur...

עובדות אלה מחזקות את הסברה, שהצעתי לעיל, שמחבר סיפור 'הראב-ע ובן הטפסר' עשוי היה להיות מצוי אצל הכינוי הזה, הרווח בדיאלקט הסיציליאני, ואולי תרגמו לעברית כדרך שתרגם פינס את הכינוי המקביל בגרמנית.